

denken in
denken in
denken in
denken in
veelvoud
veelvoud
veelvoud
veelvoud

Hein van Dongen
Hein van Dongen
Hein van Dongen

Denken in veelvoud

Hein van Dongen

01

Meervoudig denken

- 13 Verwondering
- 15 Eenzijdigheden
- 16 Filters
- 18 Anderen?
- 19 Beginnen zonder jezelf?
- 21 Een open binnenkamer
- 23 Denken in veelvoud
- 24 Antropologie in veelvoud
- 27 Samenleving en ecologie
- 30 Wereldfilosofieën
- 33 De grond van de filosofie
- 35 Relativisme en verschilligheid
- 37 Meervoudige wetenschap
- 42 Dialogen
- 44 Wisselwerking
- 47 De vreugde van de vissen
- 50 Verbonden zijn
- 53 Medemens

02

Verstrengelingen

- 61 Dingdenken
- 64 Innerlijke dingen
- 66 Prefab taal
- 68 Fluxionele taal
- 70 Levende dingen
- 74 Levende dingen (2)
- 76 Objectiviteit?
- 79 Interacties
- 83 Continuïteit
- 87 Complementariteit
- 91 Holisme?
- 93 Open je binnenkamer

Voorwoord

Naar alles wat we ervaren en doen kun je vanuit meerdere perspectieven kijken. De praktijk die we filosofie noemen is op die veelvoudigheid gebaseerd.

Om veranderingen in je perspectief te stimuleren heb je anderen nodig, die zaken anders waarnemen of beschouwen dan jij. Om de toestroom van andere gedachten de ruimte te geven moeten we de diversiteit en de inclusiviteit van ons denken proberen te stimuleren.

Nu is ‘diversiteit’ tegenwoordig een mode-woord, maar dat wil niet zeggen dat er ook genoeg werk van wordt gemaakt. Ik hoorde laatst iemand diversiteit beschrijven als de mogelijkheid voor anderen om op ‘ons’ feestje te komen. Maar dat betekent nog niet dat ze ook plaatjes mogen draaien. Daar is meer voor nodig, en dat noemde zij ‘inclusiviteit’.

Toegepast op de filosofie houden diversiteit en inclusiviteit in dat je je niet alleen laat

informereren over andere ideeën dan de jouwe, maar dat je die ideeën ook in je eigen denken een plaats probeert te geven, door met anderen in gesprek te gaan.

De Portugese filosoof Boaventura de Sousa Santos schrijft dat ‘de oneindige diversiteit van de ervaringen van de wereld’ is ‘gelokaliseerd in eindige lichamen’. De manier waarop lichamen hun sensorische ervaringen ondergaan ‘is altijd maar één mogelijke versie, ook al presenteert die bijzondere versie zichzelf voor die lichamen als de enig mogelijke’.¹ Maar gelukkig zijn we in staat de beperkingen van onze eigen ‘bijzondere versie’ enigszins te onderzoeken. De gelegenheid daartoe wordt je steeds weer aangereikt – door contact met juist die wezens die een nét even andere versie leven van die oneindige ervaringsmogelijkheden. In een wereld van toenemende interdependentie worden de mogelijkheden daartoe steeds groter – net als de gevaren als we die mogelijkheden niet benutten.

Je kunt naar het heden kijken vanuit de patrijspoort van de nieuwste media, maar ook vanuit de wereld van mensen aan de andere kant van de aarde, of vanuit je voorouders of je nageslacht. En zo kun je ook vertrouwde concepten tussen haakjes zetten en andere begrippen leren gebruiken: andermans begrippen, nieuwe begrippen, oude begrippen.

Omdat we vaak vastzitten aan enkelvoudige manieren van spreken ('de' ander, 'de' mens, 'de' waarheid enzovoorts) vraagt denken in veelvoud om nieuwe beelden en een ontstolling van onze taal. Dat is niet eenvoudig, althans niet voor mij. Ik ben geen filmer, schilder of dichter. Ik had graag meer beeld en muziek bij mijn verhaal gehad, maar ik moet het met zinnen doen, soms wat krom en dan weer te rechtlijnig. Maar ik hoop dat het pluralistische geluid toch af en toe fluitbaar is en daar resoneert waar het nodig is.

01

11

Meervoudig denken

Verwondering

Af en toe verwonder ik me over de manier waarop ik zelf nadenk. ‘Geen wonder,’ zegt iemand, ‘je bent toch een filosoof?’ Inderdaad, veel boeken over filosofie beginnen met de uitspraak van Plato dat filosofie voortkomt uit verwondering.² Zo ook dit essay, dat hierbij dus begonnen is.

Plato’s leerling Aristoteles beschreef filosofie als ‘denken over het denken’.³ Dat klinkt misschien wat tobberig en denkerig, alsof voelen, waarnemen of handelen er niet toe zouden doen. Ik zal erop terugkomen: de strikte scheiding tussen deze ‘functies’ is discutabel.⁴ Wat mij betreft mag je filosofie ook een zaak van het hart noemen. Het oude woord filosofie betekent immers ‘liefde voor (of vriend van) de wijsheid’. Wijsheid is niet een inzicht dat je eens (en daarna nooit meer) hebt ontvangen en waaruit je vervolgens kunt blijven putten. Je moet haar elke dag weer ontdekken. En wanneer je, zoals ik, vaak onwijs bezig bent, heb je haar ook elke dag weer nodig.

Als je filosofeert kun je vragen stellen of je verwonderen over van alles, en zeker ook over manieren van denken (waarnemen enzovoorts) – die van jezelf of van anderen. Maar het zou niet best zijn als die verwondering alleen maar bij filosofen zou voorkomen, en dat is gelukkig ook niet zo.

In onze samenleving heeft de filosofie verschillende gezichten. Als jij en ik filosoferen (wat zomaar kan gebeuren) brengen we onze ervaringen en ideeën in, proberen we elkaar te begrijpen, aan te vullen of op andere gedachten te brengen. Soms omdat het inherente voldoening geeft, soms omdat we voor een urgente vraag staan.

Een ander gezicht van de filosofie leer je kennen als je het vak aan een universiteit gaat studeren. Dan ga je je bezighouden met de neerslag van filosofische gesprekken uit het verleden, met ‘gecanoniseerde’ denkers en overgeleverde thema’s. Dat kan een prachtige studie zijn. Een van mijn docenten, Cornelis Verhoeven, noemde dit echter ‘filosofistiek’ en geen filosofie. En Harry Mulisch had het over ‘filosofologie’. Als ik het zelf mag zeggen: ik geloof dat je ook kunt filosoferen als je onbekend bent met die filosofistiek en je bijvoorbeeld niet weet wat een categorische imperatief is. En ik denk dat je juist niet kunt filosoferen als je er al van uit gaat dat ene heer Kant of ene heer Wittgenstein voor eens en altijd heeft vastgesteld dat, noem maar eens wat, ‘het *Ding-an-sich* onkenbaar is’, of dat ‘de grenzen van mijn

taal de grenzen van mijn wereld zijn'. Ook gevorderden zullen zo nu en dan terug naar af moeten en opnieuw moeten beginnen, om niet te verdwalen in het museum van oude gedachten – en om niet oude antwoorden te herhalen op vragen die intussen zijn veranderd.

Eenzijdigheden

Ooit liep ik als Flipje in Bosbessenland rond op faculteit wijsbegeerte. Maar de filosofie waarmee ik daar kennismaakte vertoonde bij nader inzien wel een aantal eenzijdigheden. (De vertegenwoordigers van verschillende richtingen spraken nauwelijks met elkaar. Aan de ene kant van de gang zaten de denkers die gedachten van logici reproduceerden, aan de andere kant van de gang werd Heidegger nagepraat. Lieden uit beide groepen begroetten elkaar niet op de gang – ze zagen elkaar misschien niet eens. Terwijl juist de wandelgang een prachtige gelegenheid biedt om elkaar tegen te komen en nieuwe ideeën te laten ontstaan. Maar goed, het gaat mij hier om veel hardnekkiger motieven dan de verzuiling aan de UvA toen ik daar studeerde.)

Wat zijn dan die eenzijdigheden? Ik ben bang dat het gaat over: (1) de neiging om anderen (andersdenkenden, anderskijkenden, anders-

voelenden enzovoorts) te negeren; (2) de neiging om de vervlochtenheid van afzonderlijke zaken over het hoofd te zien en (3) de neiging te denken alsof er geen tijd bestaat.

Filters

Deze eenzijdigheden lijken als een soort filters te werken. Filters die signalen van anderen en andere culturen afzwakken. Ze versluieren ook allerlei tekenen van vervlochtenheid, waardoor ik voortdurend denk dat ik met enkelvoudige zaken of problemen te maken heb. En ze onderdrukken mijn besef van de tijdelijkheid en de vergankelijkheid van veel dingen waar ik mij mee bezig houd.

Filters zijn hulpmiddelen om een onderscheid te maken tussen iets waardevols en het residu. Dit doen ze door iets tegen te houden wat je niet wilt hebben en juist door te laten waar het om gaat, zoals bij een theezeefje en een koffiefilter. Of juist door iets op te vangen wat je wel zoekt en iets door te laten waar je niet naar zocht, zoals een visnet. Veel filters combineren beide werkingen: bij het mixen van opnamen kan ik met equalizers geluiden binnen een bepaald frequentiegebied 'boosten', maar ik zwak dan tegelijkertijd de tonen die daarbuiten vallen af.

Elk meetapparaat is in zekere zin ook een filter: het meet alleen dat waarop het is afgestemd (een thermometer meet de luchtdruk niet). En het is ook altijd ingesteld op bepaalde drempelwaarden en een bepaalde nauwkeurigheid (je kunt met een koortsthermometer geen vorst meten).

Op zich kun je de werking van zulke filters heel neutraal bekijken, als iets wat bij onze biologische constitutie hoort. Ons gehoor is afgestemd op geluiden die voor ons zinvol zijn, zoals stemmen van andere mensen en andere klanken in een middengebied in het frequentiespectrum (het geluid van regen, wind, voetstappen enzovoorts). Walvissen en vleermuizen horen en produceren andere geluiden dan wij.

Maar wat als er steeds meer aanwijzingen komen dat de filters van mijn zogenaamde eigenbelang ervoor zorgen dat ik blind ben voor anderen en dat ik tekens van op ons aanstormende toekomsten negeer? Hier is de metafoor van de filters te eenvoudig en te instrumenteel: een verandering van perspectief is geen kwestie van iets in- of uitschakelen door op een knop te drukken. Ik zal op onderzoek uit moeten gaan, naar andere manieren om naar de wereld te kijken. En dan merk ik dat ik niet in staat ben om mijn denkpatronen op eigen kracht zomaar even te veranderen. Daar heb ik anderen voor nodig.

'Diversiteit' is tegenwoordig een modewoord, maar dat wil niet zeggen dat er ook genoeg werk van wordt gemaakt. In *Denken in veelvoud* laat Hein van Dongen je zien hoe je een werkelijk meervoudig perspectief ontwikkelt. Denken in veelvoud betekent dat je je niet alleen passief laat informeren over de visies van anderen, maar dat je die ideeën ook in je eigen denken een plaats geeft. Vanuit een meervoudig perspectief zijn niet alleen onze levens met elkaar vervlochten, maar wordt ook de wereld van de dingen om ons heen een wereld van relaties.

